

ZBIGNIEW TRZASKOWSKI

ROZRYWKI UMYSŁOWE A LINGWISTYKA KOGNITYWNA

INTELLECTUAL ENTERTAINMENT AND COGNITIVE LINGUISTICS

Abstrakt

Związki rozrywek umysłowych z lingwistyką kognitywną to interesujące pole do badań pojemności znaczeń słów i mechanizmów wyrażania myślenia konceptualnego, które przecież w znacznej mierze odwołuje się do językowego obrazu świata. Szaradziarstwo w różnorodny dla siebie sposób czerpie pełnymi garściami z symbolicznego skarbcza języka: fonetyki, leksyki, morfologii, składni, wykorzystuje powiązanie znaczenia wyrażen z użytym kontekstem. Podobnie jak językoznawstwo kognitywne przyznając istotnie ważną rolę metaforze, kładzie nacisk na proces poznania, w czym blisko mu do takich dziedzin wiedzy jak: antropologia, badania nad sztuczną inteligencją, filozofia, informatyka, psychologia.

Abstrakt

Propojení hlavolamů s kognitivní lingvistikou představuje pozoruhodnou oblast pro zkoumání obzárnosti významů slov a mechanismů vyjadřování konceptuálního myšlení – vždyť se toto myšlení ve značné míře odvolává k jazykovému obrazu světa. Hádankářství naplno a různými způsoby čerpá ze symbolické pokladnice jazyka: z fonetiky, slovní zásoby, morfologie, skladby, přičemž využívá vazby výrazů s uplatněným kontextem. Obdobně jako kognitivní jazykoveđa uznávající podstatnou roli metafory zdůrazňuje hádankářství význam procesu poznání, čímž je blízké takovým vědním disciplínám, jako jsou antropologie, zkoumání umělé inteligence, filozofie, informatika a psychologie.

Abstract

The connection of mental entertainment with cognitive linguistics is a quite interesting area to investigate the capacity of words' meanings and mechanisms of expressing conceptual thinking, which refers to the lingual image of the world. Charades in a miscellaneous way draws heavily on symbolic language's treasury: phonetics, lexis, morphology, syntax and takes advantage of linking the meaning of the expressions with the used context. Just as cognitive linguistics admits an important role to metaphor, it lays stress on the cognitive process, in which it is close to such domains of knowledge as: anthropology, research on artificial intelligence, philosophy, computer science and psychology.

Słowa kluczowe

rozrywki umysłowe ■ lingwistyka kognitywna ■ metafora ■ językowy obraz świata

Klíčová slova

hlavolamy ■ kognitivní lingvistika ■ metafora ■ jazykový obraz světa

Keywords

puzzles ■ cognitive linguistics ■ metaphor ■ lingual image of the world

Rozrywki umysłowe wielu osobom kojarzą się zazwyczaj z różnymi odmianami krzyżówek (od kilku lat prym wiedzie wśród nich krzyżówka panoramiczna) i szaradami, zagadkami logiczno-matematycznymi i rebusami. Podkreśla się walory praktyczne rozwiązywania łamigłówek: żywość umysłu, logiczny tok rozumowania, lotność intelektu, ćwiczenie pamięci, refleks asocjacyjny, umiejętność koncentracji, precyzyjną percepcję, zdolność selektywnej analizy zagadnień, konsekwencję w dochodzeniu do rozwiązania problemu. Jednak mało kto docenia istotne znaczenie szaradziarstwa dla rozwoju lingwistyki kognitywnej, która czyniwszy głównym przedmiotem swojego zainteresowania znaczenie, a nie strukturę aktu mowy (tradycja transformacyjno-generatywna), podkreśla symboliczny charakter wszystkich płaszczyzn języka: fonetyki, leksyki, morfologii, pragmatyki (dział semiotyki badający powiązanie znaczenia wyrażen z użytym kontekstem), składni. Językoznawstwo kognitywne, przyznając istotnie ważną rolę metaforze, kładzie nacisk na proces poznania, w czym blisko mu do takich dziedzin wiedzy jak: antropologia, badania nad sztuczną inteligencją, filozofia, informatyka, psychologia.

System pojęć, jaki wyzyskują autorzy rozrywek umysłowych w znacznej mierze bazuje na metaforze. Twórcy-szaradziści opierają się na językowym obrazie świata, eksploracji pola semantycznego związków frazeologicznych z uwzględnieniem perspektywy diachronicznej i wykorzystaniem relacji/nieregularności pomiędzy znaczeniem realnym a dosłownym (homonimia, synonimia, przesunięcia znaczeniowe). Prezentują powiązanie wiedzy pozajęzykowej ze znajomością prawideł gramatyki, wiedzy encyklopedycznej z kolokwializmami. W istotny sposób metafora, zasadniczy element codziennego użytkowania języka, trybu myślenia, sposobu działania, wpływa na ich sposób poznawania świata i werbalizowania rzeczywistości dookolnej. Charakter jak najbardziej metaforyczny ma podłoże większości frazeologizmów. Metafory nie można sprowadzić wyłącznie do ozdobnika retorycznego bądź stylistycznego, ona charakteryzuje człowieka, łączy jego myślenie z poznaniem, poglądy ze sposobem życia. G. Lakoff i M. Johnson wprost utożsamiają metaforę z „racjonalnością imaginatywną”: „[...] kategorie naszego powszedniego myślenia są w większości metaforyczne, a rozumowanie opiera się na metaforycznych implikacjach i wnioskach, codzienny racjonalizm wymaga wyobraźni”¹.

¹ Lakoff, G., Johnson, M., *Metafory w naszym życiu*, przeł. i wstępem opatrzył T. P. Krzeszowski, Warszawa 1988, s. 220.

Angielska mgła jak woal z tiulu
 Utula parki w Liverpoolu
 Toteż (b)londynki, manchesterki
 Uznały: pora na sweterki.
 Mkną liście z drzew w sherwoodzkim lesie...
 Nastal September (czytaj: wrzesień)².

Rymowany akrostych³ AUTUMN zawiera kilka skojarzeń związanych z geografią i kulturą Wielkiej Brytanii. Wyrażenie frazeologiczne „angielska mgła” sąsiadujące z porównaniem buduje nastrój napisanego dziesięciozłoskowcem mini-wiersza, podkreśla ekspresywność i sytuacyjny humor opowiadania. Czytelnik musi mieć elementarną wiedzę, by połączyć *sherwoodzki las* z legendą o Robin Hoodzie. W trzecim wersie znajduje się skrótka – (b)londynki, zadanie szaradziarskie, w którym krótsze słowo (w tym przypadku rzeczownik) ukrywa się w innym, dłuższym o jedną literę wyrazie. Skrótki⁴ mogą również utworzyć występujące w przywołanym utworze rzeczowniki: *pa(r)ki*, *por(a)*, *s(w)eterki*, *dr(z)ew*, *w(o)al*; czasowniki: *m(k)ną*, *m(o)kną*, *(u)znały*; przymiotnik: *an(g)ielska*; zaimek: *ja(k)*, *jak(i)*, albo formy mieszane: rzeczownik↔czasownik: *m(o)gła*, *w(o)al*; rzeczownik↔przymiotnik: *jak(i)*; zaimek↔rzeczownik *ja(k)*. Co ciekawe, z wszystkich wyróżnionych słów da się ułożyć sensowne frazy.

Praga gościnnym progiem Pałacu Waldsteina wita.
 Od Wełtawy brzegu pnę się Mostem Karola na Hradczany,
 Do Ogrodu Różanego na Petrinie wiedzie mnie ciekawość,
 Żłota Uliczka niesie dźwięki skrzypiec Dalibora
 I knedliki polane sosem *U Kocoura* smakują wybornie.
 Małostrąński plac, przedzielony św. Mikołajem, przyciąga listopad.

² Rydz, L., Żłota niepolska jesień, *Rewia Rozrywki* 2011, nr 9, s. 29.

³ Początków akrostychu, należącego do kategorii kryptogramów wierszowanego utworu, w którym pierwsze litery każdego wersu (rzadziej zwrotki) tworzą pojedyncze słowo lub całą frazę, należy szukać w tekstach Biblii Hebrajskiej: Księdze Psalmów (pierwsze cztery słowa psalmu 96, 11 zawierają akrostych-tetragram JHWH) i Lamentacjach Jeremiasza oraz w twórczości poety Enniusza i komediopisarza Plauta.

⁴ Skrótki tworzą ponadto przysłowki: *praw(n)ie*, albo formy mieszane: przysłówek↔rzeczownik: *prawie(k)*.

Czeskie słowo PODZIM, odpowiednik polskiej jesieni, wyrażone w formie nierymowanego akrostychu⁵ otwiera ciąg toponimów związanych ze stolicą Republiki Czeskiej. Z jednej strony nazwy własne poszerzają zakres narracji (funkcja intertekstualna), z drugiej zaś wywołują asocjacje o charakterze historycznym, kulturowym, komunikatywnym, których intelektualne przyswojenie warunkuje znajomość ich źródłowego pochodzenia. I tak etymologii Pragi (woryginalie *Praha*) językoznawcy upatrują w słowie *práh* (próg), oznaczającym płyciznę rzeczną, jaz, bądź podnóże drzwi wejściowych. Topos domowego progu wykorzystują autorzy staroczeskich legend, opiewając dzieje powstania metropolii nad Wełtawą. Antroponim Dalibor przywołuje historię rycerza Dalibora z Kozojed osadzonego w wieży za pomoc chłopom zbuntowanym przeciw swojemu panu. Legenda opowiada, że nawet po śmierci więźnia dały się niejedną raz słyszeć w okolicznych zaułkach dźwięki rzewnych melodii, wygrywanych na skrzypcach. Toponimy wyznaczają itinerarium-metaforę magii miejsca, czasu przeszłego i teraźniejszego, atmosfery jesieni.

Tautogram (gr. *tautó* – to samo i *grammá* – litera, pismo, znak), wdzięczne pole dla poetów zaprezentowania własnej sprawności warsztatowej, stanowi budulec kilku zadań szaradziarskich⁶, jakkolwiek ułożenie utworu przypominającego szaradę wymaga od autora ponadprzeciętnych umiejętności budowania poprawnych związków wyrazowych i bogatego zasobu słownictwa. Rzadko trafiają się tautogramy spełniające powyższe wymogi, należy do nich utwór złożony ze słów rozpoczynających się literą „p”, którego dwie strofy przytaczamy: „panoramicznych pastwisk plejadami / przyozdabiając powierzchni plan / płacze przyroda puszcze przesiekami / pasmami piegów pstrokatych płam [...] próżno – pomyka przez pól pustkę pociąg / przepływającą pije przestrzeń / pergaminowe pasemka pól pociął / przemocy pryzmatu pierścieniem”⁷. Kalambur *stop* (*sto p*), rozwiązanie cytowanego wiersza, określa ilość tworzących go słów.

⁵ Wikisłownik podaje przykład niemieckojęzycznej sekstyny-akrostychu o jesieni (*Herbst*): „Himmel fährt sich grau / Eimerweise Regen / Raue Winde stürmen / Blätter tanzen wild / Sommer ist vorüber / Traurig nun mein Herz” [w:] <http://de.wiktionary.org/wiki/Akrostichon> (dostęp 23 XI 2011).

⁶ Gatunkiem pośrednim między akrostychem a tautogramem jest tautoakrostych, rozbudowana forma aliteracji, gdzie poszczególne wyrazy tworzące wersety rozpoczynają się jednakową literą. Za klasyczny przykład tautogramu uchodzi dwudziestowersowy łaciński poemat Jeana-Leona Placentiusa *Pugna porcorum*.

⁷ „Fula”, tautogram, *Kalendarz Szaradzisty* 1976, s. 42.

W krzyżówce zwanej pomysłówką odgaduje się nieistniejące wyrazy złożone z dwóch słów połączonych kilkoma wspólnymi literami: *la-tarkana* = *latarka* + *arkana*, hasła zdefiniowanego jako *tajniki władania kieszonkowym źródłem światła*. Autorzy⁸, bazując na obiektywnie istniejących przedmiotach rzeczy utwalonych społecznie w postaci związków znaczeniowych: *kocher* – *herbata* = *kocherbata* (określenie: *zaparzana z wody przegotowanej przy pomocy turystycznej maszyny*), uwzględniają sensy metaforyczne: *pastelaż* = *pastel* + *stelaż* (zdefiniowany jako *szkielet plecaka pokolorowany miękką kredką*), konotacje kodowe: *ognisko* + *niskość* = *ogniskość*, tu skojarzenie z realnym słowem „ognistość” (definicja hasła: *niewielka wysokość, na której rozpala się biwakowy stos*) przy jednoczesnym akcentowaniu dwuplanowości semantycznej: *strop* + *tropik* = *stropik*, czyli „sufitowa” część namiotu. Strategię rozszerzonego znaczenia tworzą: lejtmotyw *biwak* (archisem) wpisujący słowo-neologizm do wiadomego zbioru tematycznego: *turystyka*; semy różnicujące: *upał*, *pałatka* (*upałatka*, oznaczona frazą: *plachta zastępująca namiot w gorące dni*), oraz semy potencjalne: *kemping* + *pingwin* = *kempingwin* (definicja: *ptak z Antarktydy stanowiący atrakcję turystycznego obozowiska*). Wiedza pozajęzykowa i znajomość diachronii, odczytanie pobudek autora pomysłówki konstituują mit doświadczeniowy: *biwak* + *wakacje* = *biwakacje* (inaczej *kanikuła pod namiotem*), wzmacnianego przez prefiks *bi*.

Autorzy określili krzyżówek z przymrużeniem oka, przez szaradzystów zwanych przymrużkami, wykorzystując relację częściowej kongruencji frazeologizmu i desygnatu, aspekt brzmieniowy połączeń wyrazowych i neologizmy, cechy indywidualne przedmiotów i ich postrzeganie przez poszczególnych użytkowników języka, humor sytuacyjny i zwroty potocznej polszczyzny.

Jednowyrazowe onomatopeiczne określenie *kwakwapark*, zawierające w sobie kalambur (*akwapark*), rodzi w pierwszej chwili skojarzenie z wodą (łac. *aqua*), żywiołem kaczek, a okazuje się żartobliwą definicją kacznika, czyli pomieszczenia ze stadkiem rozplodowym kaczek. W homonimowym połączeniu głosy ptactwa: *kra* i *kwa* pozwalają na podstawie definicji – *jeden ptak, a głosy dwa* odgadnąć hasło „*krakwa*”, krajanie *to swoi... spod noża*, a na duet składają się *oboje i oboje*. „*Krajanie*” oznaczają rodaków i czynność wykonywaną ostrym narzędziem, „*oboje*” instrumenty dęte i parę muzyków grającą na nich. Pojemna de-

⁸ Za przykład posłuży nam Pomysłówka biwakowa Norberta Stawika z *Rozrywki dla Każdego* 2011, nr 6, s. 96.

inicja odgadywanego hasła „księgarnia”: *tu idą mole i Grochole* łączą w sobie kolokwializmy z wyrażeniem frazeologicznym. Mól książkowy to człowiek oddający się z pasją lekturze książek, wytrwale ślęczący nad nimi; również potoczne określenie wszystkich owadów żerujących/chroniących się w książkach długo leżących. Rzeczownik zbiorowy *Grochole* nazywa książki, wydawane w dużych nakładach, autorstwa popularnej autorki polskiej literatury obyczajowej Katarzyny Grocholi.

Humor w przymrużkach przybiera różne oblicza, od frywolnego: *w sypialni może wybuchnąć* (seksbomba) przez sarkastyczny: *gdzie ... głów, tam i bałwany się znajdą* (morze) do czarnego: *gdy już z nim skończą, zawiśnie* (obraz). Wykorzystanie elementów związków frazeologicznych poddanych modyfikacji gramatycznej i semantycznej uwzględnia sensy idiomatyczne. Określenie *wysypane ciasteczka* kojarzy się z idiomem *wysypane czolo*, twarzą pokrytą krostami, pryszczami trądziku młodzieńczego, ale także piegami. Stąd hasło „pieguski” (z ang. *Choc Chip Cookies*), małe kruche ciastka z wystającymi kawałkami czekolady, rodzynek, orzechów przypominających swoim wyglądem piegi.

Podobną konwencję przedstawia sobą krzyżówka małego Jasia, rodzaj zabawy językowej, gdzie wykorzystuje się grę słów, nadając odgadywanym wyrazom sens całkowicie odmienny od prymarnego dzięki poszerzeniu kręgu dowcipnych skojarzeń ich znaczeń. W żartobliwej konotacji elementów składowych (internauta – interna) „internauci” *ślęczą przed monitorami na oddziale wewnętrznym szpitala*, natomiast hasło „bawidamki” oznacza panów, *których jazda na kobiecym rowerze śmieszy do łez* (damka bawi). Wykorzystanie kalamburu słownego strzyc – strzygi prowadzi do zabawnego miana widm nocnych, demonów żywiących się krwią: *upiory straszące w opuszczonych zakładach fryzjerskich*⁹.

Formułę krzyżówek z przymrużeniem oka rozszerzają twórcy (bo w pełni na takie miano zasługują prezentowaną inwencją) hocków-klocków, wyzyskując wszelkiego rodzaju osobliwości językowe, mniej znane składniki frazeologizmów, archaizmy leksykalne oraz semantyczne. Charakterystyczne przymioty hocków-klocków wyraża połączenie myślenia opartego na paradoksie z odwołaniami do interdyscyplinarnej wiedzy, na którą składają się: archaizmy i ciekawostki lingwistyczne zaczerpnięte z dawnych i aktualnych słowników języka polskiego (szczególnie jedenastotomowego dzieła pod red. W. Doroszewskiego i dwutomowej edycji *Innego słownika języka polskiego* w redakcji M. Bańki): *ledzień dla asana* (styczeń), *oko Gizy* (limo); bohaterowie dzieł literatury ojczystej

⁹ Rydz, L., Według małego Jasia, *Rewia Rozrywki* 2010, nr 1, s. 25.

i powszechniej: *król pytający Iwonę o koczodana* (Ignacy), *i taki z 1143* (Odyseusz); postaci ze świata filmu i muzyki: *Przygoda* (komisarz, bohater popularnej komedii J. Machulskiego *Vabank*), *technika pożyczek do muzyczek* (sampling); mniej znane historyczne i teraźniejsze fakty: *strzeżła Bramy św. Antoniego* (Bastylia), *sąsiedzki Kierunek* = Smer (zwycięska w wyborach parlamentarnych partia słowacka); nazwy geograficzne i przyrodnicze: *Trójmiasto wielkością przerasta* (Siedmiogród), *mamucie polne nuty* (fasola); pojęcia z zakresu filologii i sztuki: *starszy brat moskalika* (limeryk), *uwiecznił prasowaczki* (Degas); legendy i mitologia: *prażanina wzrusza* (Libusza), *nietato Erato* (Mnemosyne), filozofia i socjologia: *rzecz sama w sobie* (noumen), *już za mało rączek do obrączek* (poligamia); sport i mass media: *przebiera, hyc, przebiera, hyc...* (plotkarz), *wstrzeźliwość od Internetu* (post).

W hockach-klockach często pojawiają się wyrazy z kręgu tzw. słownictwa biernego, z którym rozwiązujący zetknęli się jeden bądź kilka razy podczas lektury tekstów z wcześniejszych okresów literackich, przykładowo określenie nawiązujące do *Krzyżaków* H. Sienkiewicza: *Danusię miał za nie najcnotliwszą* (Cztan). Szaradziści spotykają również terminy specjalistyczne, znaczeń których nie znają w ogóle, znają pobieżnie lub wychwytyują je domyślnie z kontekstu. Formuła *superbysio z basio* wskazuje na „jokozuna”, wielkiego mistrza walk sumo. „Basio”, czyli 15-dniowy turniej profesjonalnych zawodników sumo ułatwia nieco znalezienie właściwego rozwiązania. Trudno odgadnąć termin z zakresu alpinizmu „*direttissima*” (wł. *najkrótsza*), kiedy dysponuje się określeniem *stroji kpiny z serpentyny*.

Przy tak zróżnicowanym i bogatym teaurusie ważną rolę odgrywa zachowanie należytej symetrii pomiędzy poszczególnymi kręgami tematycznymi i stopniem trudności wpisywanych do diagramu słów, a co najważniejsze – nietuzinkowe, wykorzystujące nawet psychologię języka, definicje odgadywanych wyrazów. W dobie wyszukiwarek internetowych autorzy utrudniają zadanie rozwiązującym poprzez hasła kilkuwyrazowe, wieloznaczność wyrażen, rzadko używane w języku potocznym nowo utworzone wyrazy (*pasiaste hakoty* = oceloty), zderzenie zwrotów frazeologicznych z kolokwializmami. Stosują również kod rebusowy: rozwiązaniem rebusu $100\text{ m}^2 = \text{sam ar jest pierwiastek chemiczny z grupy lantanowców, czyli samar}$; *kwartet* można sposobem rebusowym wyrazić choćby tak – $K = 10\text{ zł}$, $T = 1000\text{ gr}$ i rozszyfrować jako *k warte t*. Przy zastosowaniu reguły, że element definicji wiąże się w sposób bezpośredni z poszukiwanym hasłem znajdują w określeniach hocków-klocków zastosowanie: anagramy – *Zamorski pasuje jak ulal szaradziatom*

(komisarz), homonimy – *zwierzę na mapie, które drapie* (kota jako znak wysokości na mapie oraz kot w formie fleksyjnej), metagramy – *Lem po zmianie litery w galilejskiej depresji* (Cyberjada → Tyberjada), palindromy – *grenlandzki wprost i wspak* (Qaanaaq). Akronim TCA daje się odczytać jako „antyperz”, a litera X wskazuje, by do diagramu krzyżówki wpisać słowo Malcolm. Fraza *krąży nad... boiskiem w każdej gminie* wymaga znajomości programu polskiego rządu »Orlik 2012« i złożonej przez polityków obietnicy, że w każdej gminie zostanie zbudowane blisko wielofunkcyjne. Czasownik *krąży* można więc odczytać dwojako: w sensie dosłownym jako lot ptaka z rodziny jastrzębi, natomiast ukryte/domyślne znaczenie stawia pod znakiem zapytania spełnienie obietnicy. Określenie *głosemgłos ze złotymi niemi* zawiera podwójną podpowiedź dla poszukujących trafnej odpowiedzi. Pierwszy człon jest kalamburem, drugi wskazuje na tkaninę. Stąd już jeden krok do trafnej odpowiedzi „altembas”. Wyraz „Anioł” można wpisać do diagramu po skojarzeniu, że imiona z określenia *Stanisław i Michał (z różnych parafii)* odnoszą się do postaci z dwóch odległych epok i zainteresowań, a mianowicie Stanisława Anioła, dozorca i karierowicza, symbolu zakłamania PRL-u z serialu komediowego S. Barei *Alternatywy 4*, oraz Michelangela Buonarrotiego, wszechstronnego artysty doby Renesansu. Stewardesę można określić przy pomocy palindromu sylabowego *ta lata*.

Określenia krzyżówki hetmańskiej (por. angielską *cryptic crossword*) zawierają dwie drogi/warstwy semantyczne prowadzące do odnalezienia szukanego wyrazu. Pierwsza, z wyjątkiem ogólnikowego oznaczenia hasła, nie różni się zbytnio od tradycyjnych definicji krzyżówkowych. Natomiast drugą tworzą fragmenty słów objaśnienia, odmienne znaczenia, gra słów, anagramowanie niektórych wyrazów, rebusy opisowe. Autor w celu zmylenia rozwiązującego wykorzystuje interpunkcję, skróty: *zawodniczka, która ścina, nie tka, jest żółta* = siarka; homonimię: *wycofanie się w kierunku bramy* = odwrót. Jednak sygnalizuje pewnymi zwrotami potrzebę konkretnych kroków. Przykładowo terminy: *szalony, posprzątać, przystosowany, przerób, odwrócone* zalecają przestawienie liter: *Moniko, przerób strój gejszy* = kimono; czytanie odgadniętych wyrazów *wspak*: *odwrócone jabłko dla Charona* = obol (antonim słowa „lobo”)¹⁰. *Głowa* oznacza początek, a *ogon* koniec słowa: *bez głowy nacinał poplątany język* = łacina.

Inny rodzaj szaradziarskiego zadania – metamorfoza, w układzie piramidki wyrazów, stanowi modelowy wręcz przykład kombinatoryki języ-

¹⁰ Sumera, A., Krzyżówka hetmańska, *Rewia Rozrywki* 2006, nr 4, s. 14–15.

kowej. Po rozbiciu pierwotnego połączenia dwóch słów (niejednokrotnie tworzących frazeologizm), zmianie kolejnej litery w zaznaczonym polu diagramu i utworzeniu przez anagramowanie nowych wyrazów można dojść od słowa wyjściowego do końcowego. Postępując w ten sposób z kolejnymi wyrazami od słowa *skrzypek* dojdziemy do wyrazu *widownia*: *skrzypek* → opryszek → rozsyпка → rozpiska → kapiszon → nazwisko → zawodnik → dziwonnia → **widownia**. *Wysoki brunet* z parą początkowych liter, podkreślonych tu dla lepszej orientacji linią, tworzy ciąg przejściowy ośmioliterowych rzeczowników pospolitych: *wysoki* → *ryso(w)nik* → *za(s)obnik* → *wyr(o)bnik* → *srebrn(i)k* → *werbune(k)* → **brunet**¹¹. Rozdzielenie zwrotu *chłop Mazur* i kolejne zmiany zaznaczonych liter wyrazów przejściowych wraz ze skrajnymi literami sprawia, że od *chłopa* dojdziemy do *Mazura*: **chłop** → *ro(p)ucha* → *gruc(h)ot* → *r(o)zruch* → *kur(c)zak* → **Mazur**¹².

Technika metagramowania znajduje zastosowanie w określeniach hasel krzyżówki psotki. Zmiana jednej litery nadaje właściwy kształt objaśnienia: *oczy tygrysa* szyfrują wyrażenie *uczy tygrysa*. I do diagramu wpisuje się nie „ślepia” a słowo „treser”. Autorzy często zestawiają słowa podobnie brzmiące: *sprzączka* – *sprzeczka*, ujawniają ukryte bądź zatarte związki wyrazowe: *infekcja* – *iniekcja*, *niewieści lan* zamienia się w wyrażenie *niebieści lan* = *blawatek*, wykorzystują grę homofonów i kalamburów. Zjawisko paronomazji w określeniach hasel suto okraszają humorem: *brak seksu* → *brak sensu* = *bezsens*. Chętnie wybierają paronomię ze względu na największą frekwencję par rzeczownikowych, a przecież rzeczowniki stanowią bazę każdego zadania diagramowego. Poszerzeniem formuły psotki jest krzyżówka metagramowa z psotką¹³. Do rozwiązującego należy ustalenie, czy zmienić literę w odgadniętym haśle, czy w jego definicji, albo w obydwu jednocześnie. Określenie *przed nim nuty* może przybrać brzmienie: a) *przed nim buty* i wskazywać na pięcioliterowe słowo *szewc*, b) *przed nim luty* – sześcioliterowe rozwiązanie: *marzec*. W obu przypadkach zmianie ulega znaczenie definicji słowa wpisywanego do diagramu. Ilość kratek ułatwia wybranie i wpisanie właściwego wyrazu. Jednak określenie *jest nim kuna* wymaga paragramowania (gr. *para* – przez i *grámma* – litera), czyli modyfikacji przez zamianę jednej litery znaczenia słowa definicji i odgadniętego na jej podstawie hasła.

¹¹ Jędrasik, J., *Metamorfoza*, *Rozrywka* 2006, nr 7, s. 34.

¹² N. Stawik, *Metamorfoza*, *Rozrywka* 2011, nr 25, s. 15.

¹³ Zob. Sawa-Sumera, R. *Krzyżówka metagramowa z psotką*, *Rozrywka dla Każdego* 2011, nr 6, s. 47.

Ciąg semantyczny: *jest nim kula* poprzez słowo *podisk* prowadzi do poprawnej odpowiedzi, czyli wyrazu *podisk*. Z taką samą sytuacją mamy do czynienia w przypadku określenia *plecione z włosów*. Hasło końcowe *pianki* otrzymuje się po następującej zamianie liter: *plecione z włosów* → *plecione z kłosów* → *wianki* → *pianki*.

Odmianą zadania paragramowego jest szkotka. Podane słowa, najczęściej trzyliterowe, trzeba tak uzupełnić literami dopisywanymi na początku, na końcu lub z obydwu stron, by powstały nowe wyrazy. Formant *gen* może przykładowo stanowić początek sześcioliterowych niezdrobniałych rzeczowników pospolitych w liczbie pojedynczej: *geneza, genina, gensek*; koniec: *biogen, fosgen, imogen, kyogen, miogen, neogen, orogen, pangen*; bądź też ich część środkową: *agenda, lagena, regens, regent, urgens*. Im dłuższy wyraz, jaki trzeba ułożyć z częstką słowotwórczą *gen*, tym lista potencjalnych prawidłowych rozwiązań się wydłuża. Stopień trudności i ilość możliwych rozwiązań wzrasta, jeśli słowo-formant należy rozbić na dwie części, przedzielając je w taki sposób literami, by powstały nowe wyrazy. I tak z elementu słowotwórczego *wir* dają się utworzyć m.in. wyrazy: *wiersz, powierzchnia, ludwisarnia, improwizatorka*.

W krzyżówce „ułoż sam” (inne nazwy – cyfronetka, alfabetka) zamiast określić poszczególnych haseł 32 litery polskiego alfabetu dzieli się na osiem zestawów czteroliterowych, grupujących po cztery kolejne znaki alfabetyczne: 1) A, Ą, B, C. 2) Ć, D, E, Ę itd. Każdemu zbiorowi przyporządkowany jest numer od 1 do 8. Liczby w kratkach diagramu krzyżówki informują, w którym zestawie znajduje się szukana litera. Przykładowo kod słowa „strześć” zawiera kolejno liczby: 6–7–6–8–2–5–3–2. Rozwiązujący rekonstruuje wyrazy poziome i pionowe krzyżówki, pamiętając, że komplet odgadniętych słów (rzeczowników pospolitych) winien zawierać wszystkie litery alfabetu.

Rozrywki umysłowe, prawdziwe „niepróżnujące próżnowanie”, często (ze szkodą dla idei) postrzegane przez pryzmat mechanicznego wpisywania wyrazów do kratek krzyżówki scandi, uzupełniania liczbami pól modnego od kilku lat sudoku bądź zabawy słowami, stanowią bezspornie interesujące pole do badań metafory i pojemności znaczenia słowa, penetracji ciągle niedostatecznie odkrytego terytorium przenikania się paradygmatu postrzeżeniowego, algorytmu semantycznego modelowania języka, mechanizmów wyrażania myślenia conceptualnego i transformacji ludzkiej mowy. Szaradziarska kraina lingwistyczna czeka na swoich odkrywców, i co nie mniej ważne – twórców.